

Eleştirel Psikoloji

Hazırlayanlar

TODAP ÇALIŞMA GRUBU

Umut Şah - Aysel Gürel Kayaoğlu

Baran Gürsel - Doğa Eroğlu

Eser Sandıkçı

İletişim Yayınları 3226 • Araştırma-İnceleme Dizisi 541

ISBN-13: 978-975-05-3405-8

© 2022 İletişim Yayıncılık A.Ş. / 1. BASIM

1. Baskı 2022, İstanbul

EDITÖR Tamil Bora

DİZİ KAPAK TASARIMI Ümit Kıvanç

KAPAK Suat Aysu

KAPAK FOTOĞRAFI Burak Ciritçi

UYGULAMA Hüsnü Abbas

DÜZELTİ Yağmur Yıldırım Bayrakçı

BASKI Ayhan Matbaası · SERTİFİKA NO. 44871

Mahmutbey Mahallesi, 2622. Sokak, No: 6/31 Bağcılar 34218 İstanbul

Tel: 212.445 32 38 • Faks: 212.445 05 63

CİLT Güven Mücellit · SERTİFİKA NO. 45003

Mahmutbey Mahallesi, Devekaldırımı Caddesi, Gelincik Sokak,

Güven İş Merkezi, No: 6, Bağcılar, İstanbul, Tel: 212.445 00 04

İletişim Yayınları · SERTİFİKA NO. 40387

Cumhuriyet Caddesi, No. 36, Daire 3, Seyhan Apartmanı,

Harbiye Mahallesi, Elmadağ, Şişli 34367 İstanbul

Tel: 212.516 22 60-61-62 • Faks: 212.516 12 58

e-mail: iletisim@iletisim.com.tr • web: www.iletisim.com.tr

Eleştirel Psikoloji

Yaklaşımlar, Gündemler, Tartışmalar

Hazırlayanlar

TODAP ÇALIŞMA GRUBU

Umut Şah - Aysel Gürel Kayaoğlu

Baran Gürsel - Doğa Eroğlu

Eser Sandıkçı

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	7
------------	---

KURAM VE YÖNTEME DAİR TARTIŞMALAR

Eleştirel Psikoloji: Psikolojik Bilginin Politik Boyutları IAN PARKER.....	13
--	----

Neoliberalizmin (Eleştirel) Psikolojide Çerçevenmesi ATHANASIOS MARVAKIS.....	31
---	----

Fanon, Foucault, Feminizm: Eleştirel ve Feminist Psikologlar Neden Foucault ve Fanon'a İhtiyaç Duyar? ERICA BURMAN.....	47
---	----

İlahi Komedyâ: Tekrarlanamazlık ve Psikolojinin Yeni Krizi ŞANSER YENER - İDİL IŞIK - ERSİN ASLITÜRK.....	77
---	----

Kuramdan Yönteme Psikolojinin Düşünsel Zeminini Güçlendirmek: Saptamalar ve Öneriler N. EKREM DÜZEN - METE SEFA UYSAL.....	115
--	-----

ELEŞTİREL YAKLAŞIMLAR

Marksizm ve Psikanalizin Diyaloğu Çerçevesinden Sınıfa Bakmak: "Sınıfın Bilinçdışı Yaklaşımı" ile Bir Olgu İncelemesi BARAN GÜRSEL.....	149
---	-----

**Ayrımcılık, Bir İstek Doyumu:
Psikanalitik Bir Yaklaşım Girişimi**

BARIŞ ÖZGEN ŞENSOY 185

**Yorumlayıcı ve Bütünsel Bir Yaklaşım Olarak
Anlatı Psikolojisi ve Yaşam Anlatısı Çalışmaları**

AYÇE FERIDE YILMAZ 195

**Toplumsal Cinsiyet Eşitliği
ve Aile Terapisini Birlikte Düşünmek**

BUKET KILIÇER 211

**Postkolonyal Teori ile Diyalog Kurmak:
Psikoloji Bilimini Dekolonyelleştirmede
Frantz Fanon'dan Öğrenilecekler**

İDİL ATABİNEN 233

ELEŞTİREL GÜNDEMLER

Daralan Akademik Özgürlük ve Psikoloji Eğitimi

OLGA S. HÜNLER 265

**Türkiye’de Politik Psikoloji:
Neler Biliyoruz, Nereye Gidiyoruz?**

YASEMİN GÜLSÜM ACAR - EGE AKPINAR 291

Toplum ve Psikoloji İlişisini Kürt Meselesi Üzerinden Okumak

AYDIN BAYAD - ERCAN ŞEN - KENAN ALPARSLAN - ÜMİT ESER 311

**Tanıklık, Yas ve Çatışma Dönemlerinde
Terapötik Çalışma Üzerine Notlar**

İLHAM YILMAZ 337

**(Anaakım) Psikolojide Cinsiyet ve Cinselliğin
Özcü, İki-kutuplu ve Normatif İnşası:
Eleştirel Bir Değerlendirme**

UMUT ŞAH 359

**“Dişi Beyin ve Er Beyin” Miti:
Beyin ve Cinsiyet/Toplumsal Cinsiyet Tartışmaları**

AYSEL GÜREL KAYAOĞLU 381

Bir “Kadın” Olarak “Erkeklik” Çalışmak ve Özdeşünümsellik

DOĞA EROĞLU 407

YAZARLAR 427

ÖNSÖZ

Dünyanın farklı yerlerinde olduğu gibi Türkiye’de de psikoloji literatüründe, uygulamalarında ve ders müfredatlarında anaakım psikoloji anlayışına eleştirel olan ve/veya alternatif nitelik taşıyan kuramsal içerik ve üretimlerin sınırlı oluşu giderek daha fazla dile getiriliyor. Toplumsal Dayanışma İçin Psikologlar Derneği (TODAP) olarak çağrıcısı veya paydaşı olduğumuz birçok faaliyette, bu sınırlılığa ve bunu aşmaya dair tartışmalar yaptık/yapıyoruz.¹ TODAP olarak, tüm diğer olgular gibi psikolojik kuram ve pratiklerin de politik, kültürel ve tarihsel olduklarını savunuyoruz; bu bağlamda, toplumsal iktidar ilişkilerini göz ardı etmeyen ve/veya meşrulaştırmayan kuram ve pratiklerin üretilmesini hem bir ihtiyaç hem de etik-politik bir sorumluluk olarak görüyoruz.

Hâkim psikoloji bilgisinin üretilme, aktarılma ve uygulama biçimlerini sornsallaştırmak ve alternatif bir psikoloji anlayışının oluşumuna katkı sunabilmek adına özgün içerikte derleme bir eleştirel psikoloji kitabı hazırlamak uzun süredir TODAP’ta konuşulan bir konuydu. Bunu hayata geçirme sorumluluğunu ise TODAP içinden bir ekip olarak bizler üstlendik. Kitap hazırlıklarına esasen pandemiden önce başlamıştık. Ama pandeminin de etkisiyle ne yazık ki süreç umduğumuzdan daha uzun sürdü. Yine de kitabın hazırlık aşamasının uzun sürmesi sadece pandemiyle değil, çalışma yöntemi-mizle de ilgiliydi. Sürecin her aşamasında demokratik katılım ve kolektif çalışma ilkesiyle davranmaya özen gösterdik. TODAP’ın diğer bütün faaliyet-

---

1 TODAP’ın düzenleyicisi olduğu çalışmalardan bazı örnekler: Eleştirel Psikoloji Sempozyumları, Psikoloji ve Toplum Bülteni, Eleştirel Psikoloji Bülteni, Eleştirel Psikoloji Kampları, Ötekisiz Psikoloji Atölyeleri, Psikoloji Lisans Eğitimleri Üzerine Öğrenci Forumları. Bkz. www.todap.org

lerinde yaptığımız gibi, bu süreçte de akademi ile uygulama alanı arasındaki mevcut hiyerarşiyi kırmak için çabaladık. Kitabı tasarlarken sadece kuramsal çalışmalar yapan değil, pratikte mesleklerini icra eden arkadaşlarımızın da katkılarını önemsedik ve geniş bir alana çağrıda bulunduk. Bu çerçevede, editör ekibinde ve yazarlar arasında akademik ve uygulama alanlarından katkılarının olmasını, bu hiyerarşinin kırılmasına yönelik önemli bir adım olarak görüyoruz.

Tahmin edilebileceği gibi, kitapta katkısı olan yazar, editör ve çevirmenlerin dil ve içerik açısından da tercihleri farklıydı. Bu da kitap açısından hem bir zenginlik oldu hem de çeşitli zorluklar yarattı. Bu zorlukları aşarak içerik ve dil açısından bütünlüklü bir kitap ortaya koyabilmek için gerek yazarlar ve editörler arasında gerekse de editörler olarak kendi aramızda demokratik akran ilişkileri çerçevesinde olabildiğince kolektif bir süreç yürütmeye çalıştık. Ayrıca psikoloji alanı içinden ve dışından okuyucular için görece rahat okunabilir metinlerin ortaya çıkması noktasında da azami çaba sarf ettik.

Nihayetinde, Türkiye’de eleştirel psikoloji ve/veya psikoloji eleştirisi bağlamında çalışan çok sayıda yazarın ve uluslararası alanda önde gelen eleştirel psikologlardan *Ian Parker*, *Erica Burman* ve *Athanasios Marvakis*’in katılımıyla oldukça zengin bir içerik ortaya çıktı. Kitabın bir yandan genel olarak *eleştirel psikoloji* perspektifinin ana hatlarını; öte yandan *eleştirel psikoloji* şemsiyesi altında toplanabilecek çeşitli yaklaşımları, gündemleri ve tartışmaları barındırdığını söyleyebiliriz. Bu bağlamda bu kitabın, kapsamı ve içeriğiyle, Türkiye’de bu konudaki ilk özgün derleme çalışması olduğu söylenebilir. Elbette gönlümüz eleştirel psikolojinin yaygınlaşmasına, tartışılmasına, gelişmesine ve kurumsallaşmasına emek veren daha fazla yazara yer vermekten yanaydı. Bizimle bu kitap serüvenine başlayan ancak pandemi veya çeşitli başka sebeplerle kitaba katkı sunamayan meslektaşlarımız oldu. Bu nedenle, en nihayetinde ortaya çıkan bu kapsamlı kitaba dair buruk bir sevinç içindeyiz. Bu kitabı Türkiye’deki özgün eleştirel psikoloji kitaplarının bir başlangıcı olarak görerek, burada yer alamayan ancak eleştirel psikolojinin Türkiye’de yaygınlaşması çabasında bizim gibi heyecanlı ve istekli meslektaşlarımızla yeni çalışmalarda bir araya gelebileceğimizi umuyoruz. Bu minvalde, bu kitabın katkılarının olacağına, eksikliklerinin de gelecekteki kuramsal tartışma ve çalışmalarını teşvik edeceğine inanıyoruz.

Kitaptaki Türkiyeli yazarların ele aldığı, katkı sunduğu ve/veya ürettiği yaklaşımların her biri eleştirel perspektifi kendine özgü tarzda yerleştiriyor. Kimi ele aldığı gündem, kimi yöntem, kaynak aldığı deneyimler ve/veya yaklaşımlarının özgünlüğüyle kendi yerelleştirme hatlarını izliyor. Öte yandan, yazılarda öne çıkan farklı noktalara ve eleştirel perspektiflere karşın, dünyayı tüm canlılar için nitelikli bir hayat sürmeye uygun kılacak eleştirel

kuram ve pratiklerin yaygınlaşmasına katkı sunma noktasında tüm yazarların ortaklaştığını düşünüyoruz. Dolayısıyla bu kitabın hem yerel hem evrensel hem disipline özel hem de disiplinin ötesine uzandığını söyleyebiliriz.

Kitaptaki yazıların hiçbiri çok net ve katı kriterlere göre sınıflandırılmasa da –zaten katı bir sınıflandırma yapmak eleştirel perspektifle çelişecektir– okuyucu için yazıları üç ana başlıkta topladık: *Kuram ve Yönteme Dair Tartışmalar*, *Eleştirel Yaklaşımlar* ve *Eleştirel Gündemler*. “Kuram ve Yönteme Dair Tartışmalar” başlığı altındaki yazılarda, bir disiplin olarak psikolojiye yönelik çeşitli kuramsal veya yönetsel tartışmalar öne çıkıyor. “Eleştirel Yaklaşımlar” kısmında kendi özgün yaklaşımlarını ortaya koyan, farklı eleştirel hatları izleyen veya anaakımın eleştirel okumasını yaparak alternatif yaklaşımlar sunan metinler var. “Eleştirel Gündemler” bölümünde kuramsal ve yönetsel tartışmaları Türkiye’deki ve/veya dünyadaki çeşitli güncel meselelerle buluşturan metinler yer alıyor. Böylece farklı noktalara odaklanan bu yazılar bir bütün olarak bizlere eleştirel psikolojiye dair bir panorama sunuyor.

Uzun ve meşakkatli bir sürecin ve kolektif bir çalışmanın ürünü olan bu kitabın nihayet okuyucuyla buluşabilmesinden dolayı mutluyuz. Çalışmamızın Türkiye psikolojisinde verimli bir tartışma zemini ve değişim imkânı yaratmasını umuyoruz. Kitabın mevcut kapsamı, özgünlüğü ve güncelliği sayesinde psikoloji alanından olduğu kadar tüm sosyal bilimlerden öğrenci, araştırmacı, akademisyen ve uygulamacılar için ve dahası psikolojiyi toplumsal dönüşüm bağlamında düşünmek isteyen okuyucular için akademik ve düşünsel açıdan faydalı, ufuk açıcı ve ilgi çekici olmasını diliyoruz.

Bu kitabın ortaya çıkmasında en başından itibaren emeği geçen herkese; kitaba katkı sunan tüm yazarlara, çevirmenlere ve editör ekibinde bulunan ama dönemselsel koşulları nedeniyle ayrılmak durumunda kalan Sercan Karlıdağ’a çok teşekkür ediyoruz. Pandemi sürecinin yayınevleri için çeşitli zorluklar getirdiği bir dönemde, bu kitabın okuyucuyla buluşmasını mümkün kılan İletişim Yayınları’na da ayrıca müteşekkirimiz.

UMUT, AYSEL, BARAN, DOĞA VE ESER
Eylül 2022

**KURAM VE YÖNTEME DAİR
TARTIŞMALAR**

Eleştirel Psikoloji: Psikolojik Bilginin Politik Boyutları

IAN PARKER¹

Eleştirel analiz gelenekleri, 19. asrın sonunda bilimsel bir girişim olarak başladığundan beri psikoloji disiplini adeta bir gölge gibi takip edegelmiştir (Danziger, 1990). Bu elbette anaakımın içinde ve aleyhindeki duyulmak için mücadele eden karşı söylemlerle de ters düşer. Britanya’da günümüzde aldığı hal ile yeni eleştiri dalgası şimdilerde “eleştirel psikoloji” olarak adlandırılarak disiplin içinde yol katediyor, ancak bu aslen çeşitlilik içeren bir fikirler manzumesidir (Parker, 2011a). Geçmişte kullandığımız kavramsal kaynaklar genellikle, insanın sosyal koşulların köklü devrimsel değişimiyle dahi değişmeyen bir doğası olduğu varsayımıyla örülmüş olan yerleşik sağduyu temelli imgelere meydan okuyan politik kuramlara ve pratiklere dayanıyordu.

Politik eleştiri

Birçok eleştirel psikolog temel bir argümana sahip çıkarak, psikolojinin sergilediği politik rolü netleştirmek gerektiği kanısındadır (Parker, 2007). Psikologlar genellikle hasıraltı etseler ya da bazen üzerinde düşünmeye fırsat tanımadan reddetseler de psikolojik araştırma ve uygulamada her zaman politik bir gündem söz konusu olduğu için psikolojiyi tamamen *politikleştiriyoruz*. Bu politik gündemin üç boyutu var ve iç içe geçmiş bu boyutlar farklı ağırlıklarla etkileyerek bağlamdan bağlama farklı işlevler üstleniyor.

1 Bu bölümün İngilizce ve Almanca diğer versiyonları için: M. Fler, F. González Rey ve P.E. Jones (ed.) (2019), *Cultural-historical and Critical Psychology: Common Ground, Divergences and Future Pathways*. Wiesbaden: Springer; D. Heseler, R. Iltzsche, O. Rojon, J. Ruppel ve T.D. Uhlig (Hrsg.) (2017), *Perpektiven kritischer Psychologie und Qualitative Forschung: Zur Unberechenbarkeit des Subjekts*, Wiesbaden: Springer – yazarın notu.

İlki, psikolojinin tarihsel ölçekte öne sürdüğü *bireyciliktir*. Bireycilik, insan eyleminin ilişkisel yönlerini yok eder ve bu yönler, ancak birer “değişken” imiş gibi sonradan tekrar işin içine girer. Bu şekilde, önem ve değerini diğerleriyle olan etkileşim geçmişinden alan insan deneyiminin bireyselliğine ihanet edilir. Örneğin, “önyargıya”, sosyal olarak yapılandırılmış dışlama ve ideoloji örüntülerinin bir çıktısı olmaktan ziyade, her bir ayrı kişinin bilişsel hata veya duygusal tepkilerinin bir sonucu olarak yaklaşılır. Böylece, grup ilişkileri bireylerin eylemine indirgenir (Billig, 1976).

İkinci boyut, kişinin psikolojik bir modelde sınıflandırmaya ve incelemeye konu olabilecek şekilde insan eylemlerinin niteliklerinin birbirinden ayrıldığı *özcülüktür*. Bu, şeyleştirmenin, yani insan faaliyetlerinin şeylere dönüştürülmesinin özel bir türüdür ki akabinde özcülük, sabit mekanizma veya işleyişler yoluyla insanların neler yapıp yapamayacağına dair açıklamaları belirler. Söz gelimi, bir kişinin veya bir grubun kendinden beklenene uymadığında (ya davranışa ilişkin hâkim ideolojik görüşlere uyum sağlamadıkları için ya da hâkim ideolojinin bir azınlık grubunun uygun davranışı olarak kabul ettiği şeye karşılık gelmemesi yüzünden) karşılaşabileceği bir zorluğa sorunun adını belirten bir etiket verilir (örn. DEHB) ve ardından etiketin altında bulunduğu varsayılan şeyin kendisi, sorunun nedeni olarak değerlendirilir. Bu, sanki kişinin içindeki bir şeymiş gibi, etiketin ifade ettiği şeyi özselleştirir (McHoul ve Rapley, 2005).

Üçüncüsü, *normalleştirme*dir. Normalleştirme, genellikle temsillerin yerleştiği kültürün üstünlüğünü onama etkisi üreten insan temsillerinin evrenselleştirilmesi yoluyla işler. Yahut ev sahibi kültürün normundan veya karşılaştırıldığı kültürden sapanların patolojikleştirilerek ayrıştırılmasıyla işleyebilir.

Psi-kompleksi

Psikolojinin çalışma nesneleri hakkında yaptığı varsayımlardan geri adım atmanın ergonomik bir yolu, psikolojiyi sosyal eylemi bireyselleştiren, özselleştirilen ve normalleştiren daha geniş bir kuram ve uygulama ağına yerleştirerek görmektir. Buna “psi-kompleksi”² (*psy-complex*) diyoruz (Ingleby, 1985). Psikolojiyi daha geniş bir psi-kompleksi içinde konumlandırmak, akabinde görünüşte rakip yaklaşımlarla paylaştıklarını belirlememizi ve bu psi-kompleksinin okullarda, şirketlerde ve şimdi kamusal yaşamın birçok

2 “*Eleştirel Psikoloji Bülteni*”nin ilk sayısında (ed. S. Batur, 2008, bkz. http://bit.ly/EPB_SAY11) olduğu gibi, burada da kavramın orijinalinin Türkçe yazımı biçiminde çevrilmesi tercih edildi. Bu başlık altında ve devam eden kısımlarda ele alınacağı üzere, psi-kompleksi ile kastedilen psikolojinin yanı sıra psikiyatri, psikoterapi, psikanaliz gibi alanları kapsayan geniş bir perspektiftir – ç.n.

alanında ve yanı sıra, “iyi davranışı” tanımlama ve uygulamada nasıl işlediğini daha net görmemizi sağlar.

Bu, uyum sağlayamayanların değerlendirilebilmesi için normal, sağlıklı, uyumlu bireylerin bir portresini çıkarmak anlamında son derece *ideolojiktir*. Psikolojinin inceleyip dış dünyaya aktardığı bireysel öznenin imgesi, normal sağlıklı bir sosyal sistem imgesini de anımsatır. Dolayısıyla, psikolojinin ideolojik etkisi, hem nasıl davranacağına ve nasıl düşüneceğine dair bir model sağlaması açısından bireyin kendi içinde “derinlerdedir” hem de bireyin farklı hallerinin filizlenebileceği sosyal koşulları önceden varsaydığı ölçüde açık ve kesindir ki politiktir.

Öte yandan bu çalışma, ikinci olarak *maddidir (material)* denebilir, yani somut bir pratiktir. Bireylerin niteliklerinin farklı boyutlarda –mesela “zekâ” ya da “kişilik”– gözetimi/denetlenmesi ve sınıflandırılması, çoğu zaman yaşamı şekillendiren sonuçlar verecektir: Örneğin belirli okullara giriş, kimi kaynakların sağlanması, farklı türden uygulamaların reçetesi ve hapis cezası ile ilgili kararları vb. içerebilir. Buna göre, psikoloji bir bireyin hayatı boyunca, insanın diğerleriyle nasıl ilişkileneceğini ve kendini nasıl anlayacağını belirleyen koşulları nasıl konumlandıracağını saptamada önemli bir rol oynayabilir.

Psikolojinin sözü edilen ideolojik ve maddi boyutları, en çok, psi-kompleksinin temel çatışma nesnesi olarak, zihni salt davranış olarak maddeden ayırma biçiminde görünür hale gelir. Burada psikoloji, *düşünsel emeğin el emeğinden ayrılması* yansıtır, yeniden üretir ve buna fiilen katılır. Bu ayırım, özelleşmiş uzmanlığın, basit kaba fiziksel hareket olması gereken şeyi yönettiği, üretim koşullarının sorumlu olduğu yanlış bir tezatlıktır. Ki üretim araçlarının sahipleri ve bunları yönetenlerle artı değer üretmek için çalışanlar arasındaki ayırma çok iyi uyar (Mandel, 1974).

Bunlar, çeşitli açılardan özetlenebilecek belirli bir psikoloji betimlemesine sahip olduğumuzu gösterir. Bu noktalar şunlardır: Odağı, sürekli aldatılan ve yanlış temsil edilen, psikolog olmadığı varsayılan, disiplinin dışındakilere yöneliktir; olguyu birey düzeyine indirger ve bu indirgeme hem sosyal süreçler düzeyinden aşağıya hem de fizyolojik işlevler düzeyinden yukarıya doğru seyreder; her bireyin pozitivist araştırmayı tanımlayan işlemsel formların minyatür bir versiyonu olarak çalıştığının varsayıldığı soyutlanmış bir (davranış dizileri ve bilişsel mekanizmalar) modelini yeniden üretir; sadece insan faaliyetini tasvir ediyormuş gibi görünür, ancak bu, olayların doğru versiyonunu öngören bir dereceye kadar beyan edilmiş veya gizli yorumu gerektirir; araştırma sorularının formüle edilmesinde kişisel, kurumsal ve politik çıkarların kalıcı rolünü gizleyen bir nesnellik biçimini, yani tarafsızlık mitini paylaşır.

Eleştirel psikoloji, davranış ve deneyimi bireyselleştiren, özelleştiren ve normalleştiren anaakım insan doğası tasavvurlarını sorgulayan bir yaklaşımdır ve psikolojiyi disiplinin şimdiye kadar olduğundan insana daha uygun ve layık hale getirmek isteyenlerin, sömürü ve baskının sosyal ve politik izahı lehine psikolojik açıklamaları zayıflatmak için eleştiriye dahil olmamız gerektiği görüşüne varmış kimselerin çalışmalarını kapsar. 1980’lerde gelişen yeni “eleştirel psikoloji” dalgası, feminist, Marksist ve ardından “post-yapısalcı” fikirlerden hayli etkilendi ve deneyime alternatif bir yaklaşım için psikanalize de başvurdu (Henriques ve ark., 1984). O zamandan beri, “eleştirel yaklaşım”ların dünyanın farklı yerlerinde, içinde geliştiği kültürel ve politik bağlamı yansıtmaya biçiminin ve kültürel-tarihsel eleştiriye duyulan ilginin psikologların (ve eleştirel sosyal psikologların) ele alması gereken belirli sorulara bağlı olduğunu vurguluyoruz (örn. Dafermos ve ark., 2006, 2013). Umarım ki eleştirel psikolojinin birçok çeşidine yer verdiğim bu bölümde, “eleştirel psikoloji”ye çok genel bir çerçeve çizeceğim. Ve yine bu sebeple, kendi bağlamımla nereden geldiğim ve benim kendi eleştirel psikoloji versiyonum hakkında da özgül olmam gerekecek (Parker, 2015).

Britanya’da eleştirel psikoloji

Şimdi Britanya’daki eleştirel psikolojiye bakalım. Elbette, burada eleştirel psikoloji hakkında anlattıklarım, içinde çalıştığım belirli bir bağlamla çevrili, bu nedenle bu inceleme ve eleştiri, bir anlamda “Britanyalı”dır. Eleştirel psikoloji dünyanın her yerinde farklılaşır. Homojen bir yaklaşım ya da açıkça tanımlanmış kuramsal ve metodolojik öncüllere sahip bir psikoloji alt disiplini değildir. *Annual Review of Critical Psychology* dergisinin “küresel” eleştirel psikolojiye adanmış sayısında bu durumun hakkımı teslim etmeye ve konuyu irdelemeye çalıştık (Dafermos ve ark., 2006, 2013). Ve, eleştirel psikoloji Britanya’da da heterojendir. Gerçi İskoçya, Galler, İngiltere, kuzey ve güneydeki farklı kültürlerin eleştirel psikolojinin farklı biçimlerini beraberinde getirdiği söylenemezse de, Britanya elbette bölünmüş bir krallıktır. Bununla birlikte, Britanya’da “eleştirel psikoloji” geniş başlığındaki bazı farklı rakip denebilecek yaklaşımların genel hatları çizilebilir. Şimdilik bunların ne dereceye kadar eleştirel olduğu konusundaki yargımı saklı tutacağım ve sadece bu bileşenlerin neler olduğunu basitçe özetleyeceğim. Dört bileşen söz konusudur:

İlki, “söylem” üzerine. “Söylem analizi”, Britanya’da yıllarca eleştirel psikolojinin bir göstergesiydi ve söylem analizine ilgi duyanların çoğu, bunun etkili bir şekilde “eleştirel psikoloji” olduğunu düşündü (örn. Burman ve ark., 1996a). Bu nokta, daha sonra eleştirel psikolojiyi tanımlama şeklimi-

zi belirledi; çünkü eleştirel çalışmaya eleştirel psikolojinin nicel araştırmanın aksine “nitel” araştırmadan yana olması gerektiği varsayımını getirdi. Bu varsayım yararlı oldu, çünkü birçok anaakım psikoloğun yaptığı, “yalnızca nicel araştırmanın tam anlamıyla bilimsel olduğu” varsayımının üstesinden gelmemizi sağladı. İngilizce konuşulan dünyada bir disiplin olarak psikoloji, kavramsal değil, yöntem üzerinde bir dereceye kadar uzlaşmayla birleşir ve bu, psikologların nitel araştırmayı, önemsiz bir ek psikoloji biçimi veya gereksiz olarak görmelerine yol açar (Banister ve ark., 2011). Diğer birçok ülkede durum böyle değildir.

Eleştirel olarak nitel araştırmaya yönelik bu vurgunun daha az yararlı denebilecek etkisi, bizi nicel araştırmanın eleştirel olamayacağını (bence tamamen yanlış bir görüş) ve nitel araştırmanın daima muhakkak eleştirel olduğunu (ve diğer bir hata) düşünmeye itmesidir. Son yıllarda söylem analizi psikolojinin bir parçası olarak “rehabilite” edildi (Parker, 2012). Açıkça “eleştirel” olan yön, bu şekilde söylem analizinden marjinalleştirilmiştir. Bu alan, sadece genel hatlarıyla “söylemsel” denebilecek biçimlerde “sosyal inşacı” araştırma yürütenlerle sınırlı kaldı. Söz gelimi, psikolojik sağlık³ alanında çok iyi sosyal inşacı çalışmalar yapılmıştır (örn. Harper, 1994). Eleştirel psikoloji, söylem analizini feminist perspektiflerle birleştirenlerin çalışmalarında da mevcut (örn. Wilkinson ve Kitzinger, 1995) veya bir söylem çalışmasının yanına psikanalitik açılım getirenlerce de yeniden şekillendiriyor (örn. Dashtipour, 2012).

İkinci bileşen, psikolojik sağlıkla ilgili araştırma ve faaliyettir. Bu akıma katılanların önemli kısmına göre, araştırmayı eylemle ilişkilendiriyor olması burayı “eleştirel psikolojik” kılıyor. Bu, aynı zamanda eleştirel olmayı da amaçlayan bazı “topluluk psikolojisi” girişimlerinin aslında bir eleştirel psikoloji biçimi olarak işlediği noktadır. Latin Amerika’daki katılımcı eylem araştırmalarından esinlenen ve örneğin şu günlerde yaptıklarına “eleştirel topluluk psikolojisi” diyen bazı araştırmacılar mevcut (Kagan ve ark., 2011). Yine, “sakatlık çalışmaları” (*disability studies*) alanındaki bazı çalışmalar bu akımla bağlantılı (Grech, 2015).

Britanya’da psikolojik sağlık hizmeti “kullanıcıları” veya “survivorlar” konusunda güçlü bir aktivist hareket vardır (ki Britanya bu konuda yalnız değildir). 1960’lardan beri “Akıl Hastaları Birliği” (*Mental Patients Union*) gibi gruplar ve ardından “Kurtulanlar Konuşuyor” (*Survivors Speak Out*) ve “Ses İşitenler Ağı” (*Hearing Voices Network*) gibi oluşumlardır bunlar (Spandler, 2006). Bu grupların çoğu, bir noktada, başlangıçta Franco Basaglia (1987) etrafındaki İtalyan psikolojik sağlık reformlarından esinlenen “demokratik

3 Türkçede “ruh sağlığı”, “akıl sağlığı” veya “zihinsel sağlık” olarak çevrilmekle birlikte tartışmalı olan *mental health* kavramı için “psikolojik sağlık” karşılığı seçilmiştir – ç.n.

psikiyatri” hareketi ile ilişkilendirilir. R.D. Laing’in çalışmalarının ve “anti-psikiyatri” hareketinin önemli etkisi olmuştur. Psikolojik sağlık sistemi kullanıcılarının bu kendi kendine faaliyeti, “eleştirel psikoloji”nin bu kısmının daha pragmatik olduğu, teorik tartışmalarla daha az ilgilendiği anlamına gelir. Yine de Michel Foucault’nun çalışmalarının izleğinde kimi açılımlar, Marksist siyasetle politik bağlantılar, yer yer feminizmle kurulan köprüler ve bazı radikal terapistlerle ikircikli bir ittifak tartışıldı (Parker, 1999). Kıta Avrupası’ndan farklı olarak psikanaliz, Britanya Hayatta Kalanlar Hareketi’nce psikiyatrinin (onunla çelişmeyen) bir parçası olarak görülmüş ve bu nedenle terapiyle eleştirel psikoloji arasında köprüler kurmak (Laing gibi bazı kilit figürlerin psikanalist olmasına rağmen) zor olmuştur.

Radikal çalışmanın üçüncü bir bileşeni olarak psikanaliz, eleştirel psikoloji alanıyla bağlantı kurmak için nispeten yeni bir yaklaşımdır. Britanya’da psikanaliz, anaakım psikolojiden kopanlar için genellikle çekicidir; çünkü psikanaliz anaakım psikolojinin kaçınmaya çalıştığı bir konu olan öznellik- le çalışıyor görünür (Henriques ve ark., 1984). Psikanaliz nicelleştirmeye de daha az yatkın gibidir ve burada yine nitel araştırmanın radikal doğasına ilişkin bir varsayım söz konusudur. Diğer bir neden ise, 1960’lar ve 1970’lerde Marksist ve feminist siyasete katılanların, danışan ya da öğrenim amacıyla terapist adayı olarak terapiye girme eğilimleridir. Sömürü ve baskıya verilen tepkilerin bireyselleştirilmesi, aktivistleri politik değişimden vazgeçtikten sonra kişisel değişim üzerinde çalışmaya sevk etti. Hangi tür psikanalizin yararlı olacağı konusunda anlaşmazlıklar ise sürüyor.

Paradoksal olarak ve kısmen Britanya’daki psikanalitik ve psikoterapi eğitiminde belirli modellerin egemenliğinin bir işlevi olarak, adına psikanalizde “Britanyalı Gelenek” diyebileceğimiz perspektif son zamanlarda kıta Avrupası’ndaki görünürde daha radikal Lacancı gelenekten (Parker, 2011b) daha etkili olmuştur (Young, 1994). Bu, Britanya solundaki bazılarının, gençliklerinde kendileri için kıymetli olan Fransız siyasi geleneğine duyduğu hayal kırıklığının da bir sonucu olabilir. Melanie Klein’in çalışmasını içeren Britanya Geleneği, analizle mesai harcamak, onu “derinleştirmek” ve ona biraz titizlik getirmek için nitel araştırma ile birleştirildi. Söz konusu “psiko-sosyal araştırmanın” gelişimi, bir zamanlar kendilerini “eleştirel psikolog” olarak tanımlayanları bir araya toplar. Bu perspektifi benimseyenler bireysel ve sosyal çalışma düzeylerini buluşturan bir yaklaşımın mihenk taşı olarak psikanalize olan bağlılıklarından yararlanırlar (Hollway ve Jefferson, 2000).

Dördüncü bileşen, hep böyle adlandırılmasa bile, gerçek bir eleştirel psikoloji biçimi olarak daha kalıcıdır: Feminist araştırma. Kuram ve uygulama arasındaki bağlantı, bu hatta yer alanların bir kısmının gündemindeydi; örgütlenme biçimleri hakkında, örneğin feminist psikologların Britanya Psiko-

loji Derneği içinde örgütlenip örgütlenmemesi veya örgütlerinin formel bir ifadeyle “psikolog” olmayanları içerip içermemesi gibi yinelenen tartışmalar da dahil (Burman, 1990). Feminist psikolojinin gelişiminin bazı anlarında söylem analiziyle yakın bir bağ söz konusuydu, öyle ki “söylem”, eleştirel psikolojiden çok feminist araştırmanın göstergelerinden biri olarak iş gördü (Burman ve ark., 1996b). Bu alandaki gelişmelerin diğer anlarında ise, daha yakın zamanlarda, bazı feminist araştırmacılar kadınları ötekileştiren ve ezen bir dilin içkin olduğu güç aygıtını incelemek için konuşma analizine yöneldi (örn. Kitzinger, 2000). Bazı feminist psikologlar radikal psikolojik sağlık hareketine katıldı; ancak bu genellikle terapist olarak hizmet sağlayıcıların konumunda olmaya kıyasla psikolojik sağlık sisteminden kurtulanlarla birlikte çalışma içinde daha fazla olma eğilimindeyken, öte yandan bazı aktivist araştırmacılar söz konusu iki konumu da birleştirdi (Haaken ve Reavey, 2009).

Psikolojiyle ilgili zor ve elzem bir tartışma, politik bir eleştiri ve ataerkilliğe karşı bir hareket olarak “feminizm” ile kadının hizmet sektörünün gelişimi için bir kaynak biçiminde kapitalizme eklemeli olduğu öznel olarak “kadınsılık” arasındaki bağlantı ve kopukluk üzerinedir. Feminist harekette “kişisel” olanın “politik” olduğu argümanı, bazıları siyasi kişisel tepkiye indirildi. Bu yaklaşımı reddedenlerin bazen “maço” olmakla, özneliğin önemini kabul etmemekle suçlandığı “psikososyal araştırma” alanını etkiledi (Hollway, 2008).

Öyleyse Britanya’da “eleştirel psikoloji”nin bu dört kolu arasında bazı önemli bağlantılardan bahsedebiliriz. Bu dört bileşen arasında çelişkiler olduğu söylenebilir de kimi zaman karşılıklı olarak birbirlerini güçlendirmek için işbirliği içindedirler. Gilles Deleuze etrafındaki küçük bir takipçi grubu (örn. Brown ve Stenner, 2009) ve hatta daha küçük Marksist gruplar (Parker ve Spears, 1996) gibi diğer ufak ölçekli akımların hayata geçmesi zor olur ve bu küçük akımlar bu dört koldan biri veya daha fazlası etrafındaki çalışma sınırlarında yer alır. Sözü edilen dört kolun her biri kültürel-tarihsel eleştiri sorularını ele alır: (i) Dilin sosyal problem anlayışımızı çerçeveleme biçimine odaklanmasıyla söylem analizi; (ii) psikoloji ve psikiyatri uygulamalarından etkilenenlerle ilişki kurmasıyla radikal psikolojik sağlık politikası; (iii) özneliğe saygı gösteren bir şekilde insan öznesine dair alternatif yaklaşımlar geliştirmesiyle psikanaliz ve (iv) güç ve ideoloji ilişkilerinin derinlemesine anlaşılmasını sağlamasıyla feminist yaklaşımlar.

Eleştirelliği ve eleştirel psikolojinin bu farklı kollarının varlığını; daha geniş bir “psi-kompleksi” ve psikolojik kültür aygıtının parçası olarak, psikolojinin doğasıyla bağ kurarak anlamamız gerekir.